

Płóciennie półbuty męskie produkowane od ok. 1930 | Male canvas shoes, produced since around 1930

Trampki Bata

*Andrzej Szczerski
„2+3D” Nr 24/2007*

Para butów wykonana z płótna i częściowo z skóry lub obuwie sportowe na gumowej podeszwie to jeden z kluczowych produktów nowoczesności. Podobnie jak „szklane domy” czy nowe środki transportu i komunikacji należą one do dziedzictwa modernizmu, które do dziś kształtują naszą codzienność. „Nowoczesne buty” są wyjątkowym przykładem popularyzacji modernistycznych wzorców życia „nowego człowieka”, kultury czasu wolnego, kultu sportu i zdrowia, ale również kształtowania się kultury masowej i globalnej konsumpcji. Na ich przykładzie doskonale widać, w jaki sposób idee modernizacyjne z początku XX wieku stały się elementem powszedniego życia, trwale zmieniając jego charakter.

Wśród europejskich twórców takich właśnie nowoczesnych butów na czołowym miejscu należy wymienić Tomasza Batę (1876 – 1932), którego fabryka jako jedna z pierwszych na świecie zaczęła na masową skalę produkować obuwie nowego typu. Sam Bata pozostaje legendą dwudziestowiecznej nowoczesności. Urodził się w Zlinie na Morawach, w rodzinie szewców, która prowadziła dobrze prosperujący zakład obuwniczy, znajdujący klientów w całych Austro – Węgrzech. Dążenie do dalszego rozwoju zakładu było powodem, dla którego Tomasz w 1904 roku wyjechał na praktyki w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Niemczech, tam poznał nie tylko najnowsze technologie, ale i systemy zarządzania produkcją. W 1908 roku przejął rodzinną firmę i korzystając ze zdobytej wiedzy, w ciągu dwóch dekad uczynił z niej globalne imperium obuwnicze ze stolicą w Zlinie. Gdy w 1925 roku Bata produkował

rocznie 6,3 miliona butów, to w 1936 produkcja przekroczyła 58 mln par, a zatrudnienie wzrosło z około 5 tysięcy osób. Fabryki Bata, symbol postępu z niepodległej Czechosłowacji, już w 1927 roku zapewniały połowę krajowej produkcji butów, a w 1930 trzy czwarte całego eksportu obuwia. W połowie lat 20 morawska firma zaczęła poszukiwać rynków zbytu na całym świecie, zakładając 33 spółki- córki i otwierając ponad 600 sklepów na wszystkich kontynentach, a także tworząc własny system dystrybucji, m.in. przez zakup dwóch statków transatlantyckich. Od końca lat 20. Bata budował również na całym świecie satelitarne miasta – fabryki, jedna z nich powstała w Chełmku, w południowej Polsce.

Swój fenomenalny sukces Tomasz Bata zawdzięcza nie tylko pracowitości, nowoczesnym sposobom zarządzania, ale również programowi socjalnemu i kulturalnemu dla swoich robotników, który był wyjątkową syntezą paternalistycznej troski i precyzyjnej kontroli. Pomnikiem sukcesu stała się rozbudowa Zlinu, który zamienił się w ośrodek przemysłowy skoncentrowany wokół zespołu fabrycznego i otoczony osiedlami robotniczych domów. Ceniona na całym świecie funkcjonalistyczna architektura Zlinu, projektowana przez pracujących dla Bata architektów, m.in. tak wybitne indywidualności jak Vladimir Karfik czy Frantisek Gahura, oparta była na systemie modułarnym 6,15x6,15 m, zastosowany w budownictwie przemysłowym i mieszkaniowym. Bata zapewniał zarówno edukację zawodową w wybudowanych przez siebie szkołach, opiekę zdrowotną we szpitalu, jak i dostęp do subsydiowanych towarów w sklepach, takiej komunikacji zbiorowej i rozrywki. Tuż obok głównej bramy zakładu znajdowało się kino, firma wydawała gazety i książki propagujące system Bata i donoszące o jego sukcesach na świecie. W zamian Bata wymagał wydajnej pracy i lojalności. Robotnicy w fabrykach podzieleni byli na małe zespoły które konkurowały ze sobą o wydajność i szybkość produkcji, a najefektywniejsza praca była regularnie nagradzana. W fabrykach działał sprawny fundusz zdrowotny, zapewniano pracę niepełnosprawnym.

Bata prowadził także własny fundusz emerytalny, zapewniał 5-dniowy tydzień pracy i wynagrodzenia o połowę wyższe niż w podobnych zakładach na terenie Czechosłowacji. Miejski pejzaż Zlinu z monumentalnym kompleksem fabryk i setkami pojedynczych domów dla rodzin robotniczych zbudowanych z jednakowej czerwonej cegły i stojących w niewielkich ogródkach, mógł wydawać się spełnieniem snów o robotniczych miastach – ogrodach, demokratycznym społeczeństwie ludzi równych, ale również utopii masowego społeczeństwa, którego funkcjonowanie jest w całości nadzorowane i kontrolowane przez nowoczesne systemy zarządzania.

Tomasz Bata potrafił doskonale zrozumieć i wykorzystać kształtujące się wówczas społeczeństwo masowej konsumpcji. To właśnie zwykły i niezamożny obywatel był głównym adresatem jego produkcji. Gdy w 1922 roku branża obuwnicza w Czechosłowacji przechodziła kryzys w związku z reformą finansów, Bata zdecydował się na 50 – procentową obniżkę cen, sprzedając

w ten sposób niepotrzebne zapasy towaru i zyskując oddanych klientów. Retoryka reklam firmy często zwracała się do przeciętnej odbiorcy, który mógł sobie teraz pozwolić na regularną wymianę relatywnie taniego obuwia, a przy tym mieć poczucie posiadania produktu nowoczesnego i eleganckiego. Modernistyczne sklepy Baty, które zwłaszcza w prowincjonalnych miastach Czechosłowacji stanowiły widoczny znak nowych czasów, zapewniały usługi pedikiurzystek, naprawę obuwia, sprzedawały pończochy i skarpetki, a subiekci, zgodnie z hasłem Baty „nasz klient, nasz pan”, zobowiązani byli do pomocy podczas przymiarki. Buty wyprodukowane z tanich materiałów, ale jednocześnie z troską o projekt i jego realizację, mogły być uznane za przykład demokratyzacji gustów i atrybut demokratycznego społeczeństwa.

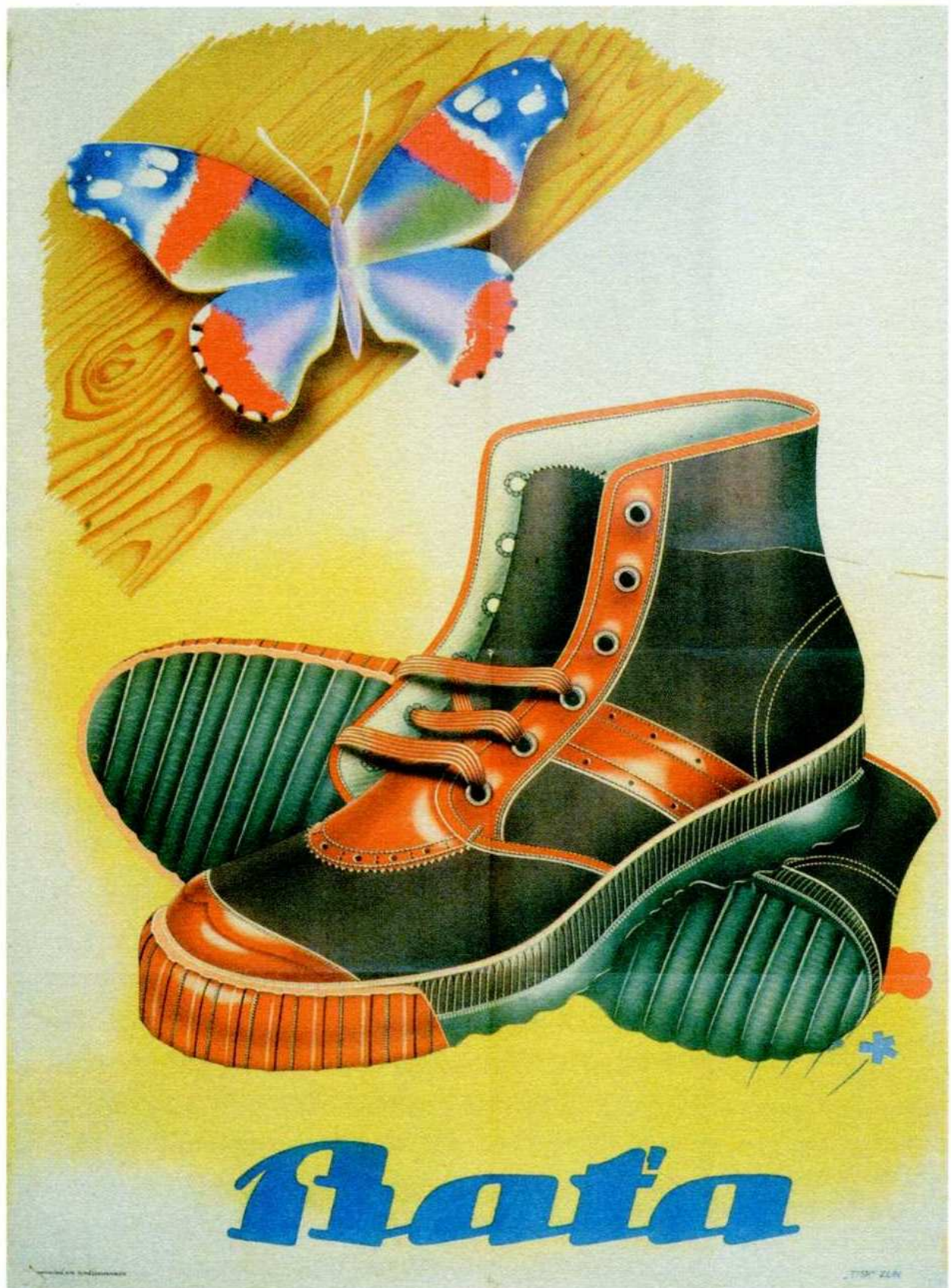
Produkcja lekkich butów sportowych, a także butów na gumowych podszewkach była dowodem znajomości potrzeb nowoczesnego społeczeństwa. Lata międzywojenne to niebywały rozwój mody na dbałość o zdrowie i higieniczny tryb życia, którego integralną częścią było uprawianie sportu i kontakt z naturą. Dla architektów modernistycznych wyzwaniem stało się więc projektowanie m.in. sanatoriów, budynków szkolnych i mieszkań rozświetlonych słońcem, a dla projektantów – zapewnienie „nowemu człowiekowi” narzędzi do realizacji marzeń o zdrowym i wysportowanym ciele. Gimnastyka była zarówno częścią zajęć dla studentów w Bauhausie i analogicznych szkołach, jak i symbolem stylu życia państwa Młodziaków w *Ferdydurke* Witolda Gombrowicza. Lekkie i tanie sportowe buty produkowane przez Batę odpowiadały więc gustom epoki, co więcej, propagowały tryb życia, którego były ilustracją.

W Czechosłowacji ostoją dbania o zdrowie było masowe stowarzyszenie gimnastyczne Sokół, sięgające korzeniami końca XIX wieku, które program sportowy łączyło z upowszechnianiem postaw patriotycznych. W 1898 roku współzałożycielem Sokoła w Zlinie był dwudziestoparoletni Tomasz Bata. W okresie międzywojennym zjazd Sokoła organizowano w Pradze na stadionie Strahov, mogącym pomieścić na widowni 180 tysięcy widzów, a w ćwiczeniach gimnastycznych brało naraz udział kilka tysięcy młodych ludzi. Na zakończenie ostatniego zlotu Sokoła przed aneksją Czechosłowacji w 1938 roku 30 tysięcy mężczyzn ślubowało bronić ojczyzny.

Parę butów ze Zlinu uznać można za fragment utopijnego projektu awangardy, która połączyła bezkompromisowy ideał z pragmatyczną próbą jego spełnienia. Dzisiejsza popularność podobnego obuwia wydaje się odpowiedzią na pytanie, czy eksperyment Baty spełnił swoją rolę.

Redakcja „2+3D” dziękuje Muzeum Obuwia w Zlinie za udostępnienie ilustracji.

Materiał publikujemy dzięki uprzejmości autora, Andrzeja Szczerskiego oraz redakcji pisma „2+3D”.

Plakat z początku lat 30. reklamujący trampki (prod. od 1928/1929 do końca lat 30.)

Poster from the early 30's advertising sneakers (produced from 1928/1929 to the late 30's)